

รูปแบบการพัฒนาวัดเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ เชิงพุทธบูรณาการ

The Model of Temples Development in the Ancient era Appearing in Cāmmadevivamṣa Scriptures on Buddhist Integration

1. พระครูวิโรจน์ชยาภรณ์ (ทนง ชยาภรณ์), 2. พระครูโกวิทธรรมวาทิ, 3. พระมหาอินทร์วงศ์ อิศรภำณี
1. Phrakhu Wirojchayaporn (Thanong Chayaparano), 2. Phrakru Kowitarttawatee,
3. Phramaha Inthawong Issarabhāṇī

1., 2., 3. วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
1., 2., 3. Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Author E-mail: nimdibthanong@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน 2) ศึกษาแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการ 3) เสนอแบบการพัฒนาวัดตามคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการศึกษาข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มเฉพาะ ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 กลุ่ม รวม 20 รูป/คน ได้แก่ พระมหาเถระ เจ้าอาวาส นักโบราณคดี นักวิชาการพระพุทธศาสนา และข้าราชการท้องถิ่น

ผลการวิจัยพบว่า

1. การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานควรยึดหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นความสงบเรียบร้อย ไม่กระทบโบราณสถาน ส่งเสริมการศึกษา การเผยแผ่ธรรมะด้วยเทคโนโลยี การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชน
2. แนวทางพุทธบูรณาการควรดำเนินการตามแนวคิด 3E ได้แก่ Education (การศึกษาอบรมพระสงฆ์และเยาวชน) Engineering (ออกแบบพัฒนาพื้นที่ให้กลมกลืน) และ Enforcement (ควบคุมและดูแลกิจกรรมอย่างเหมาะสม) ควบคู่กับหลักสัปปายะ 7 เพื่อความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์ทางศาสนา
3. การพัฒนาในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เสนอแบบ DEVIVONG ซึ่งประกอบด้วยการค้นหาและประเมิน (Discovery) การรวบรวมข้อมูล (Evidence) การตั้งเป้าหมาย (Vision) การวางแผนและบูรณาการ (Integration) การบูรณะและตรวจสอบ (Validation) การสร้างการมีส่วนร่วม (Outreach) การติดตามผล (Next steps) และการกำกับตามกฎหมาย (Governance) ซึ่งเป็นแนวทางที่ส่งเสริมการอนุรักษ์ควบคู่กับการพัฒนาวัดอย่างยั่งยืนในมิติทั้งทางวัฒนธรรม สังคม และจิตวิญญาณ

คำสำคัญ: 1. การพัฒนาวัดเขตโบราณสถาน; 2. จามเทวีวงศ์; 3. พุทธบูรณาการ; 4. รูปแบบ

ABSTRACT

This research article aimed to 1) explore the patterns of temple development within ancient historical sites 2) examine the progression of temples within integrated Buddhist locations 3) propose temple development strategies based on the Cham Devi Vong principles. The study employs

qualitative research approaches, including document analysis, interviews, and engagement with specific focus groups. The key informants involve five experts and consist of 20 individuals/groups, such as Phra Maha Thera, archaeologists, Buddhist scholars, and local authorities.

The research found that:

1. The development of temples in ancient historical areas should adhere to regulations and disciplinary principles, focusing on simplicity and maintaining tranquility to protect historic landmarks. Efforts should also prioritize education, spreading Dharma using modern technologies, and promoting eco-tourism.

2. For integrated Buddhist development, the research emphasizes implementing the 3E framework: Education (imparting values to the youth through study programs), Engineering (ensuring that planning and design uphold harmony and functionality), and Enforcement (monitoring activities to ensure proper conduct). These approaches work in conjunction with the Capaya 7 process, which outlines steps for conservation and religious utilization.

3. The development in the Cham Devi Vong scriptures proposes the DEVIVONG model, which consists of Discovery, Evidence, Vision, Integration, Validation, Outreach, Next steps, and Governance. This is an approach that promotes conservation alongside the sustainable development of temples in the cultural, social, and spiritual dimensions.

Keywords: 1. Temples Development in the Ancient aera; 2. Cāmmadevivamṣa Scriptures; 3. Buddhist Integration; 4. Model

บทนำ

จามเทวีวงศ์ เป็นวรรณกรรมพงศาวดารสำคัญของดินแดนล้านนา โดยเฉพาะในจังหวัดลำพูน ซึ่งบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางจามเทวี ปฐมกษัตริย์แห่งนครหริภุญชัย ผู้เป็นสตรีผู้ทรงปัญญาและเปี่ยมด้วยคุณธรรม วรรณกรรมเรื่องนี้มิได้เป็นเพียงตำนานหรือประวัติศาสตร์เชิงเทิดทูนบุคคลเท่านั้น หากยังสะท้อนถึงความเชื่อ ความศรัทธา และโครงสร้างอำนาจของสังคมล้านนาในอดีต ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงบทบาทของสตรีในฐานะผู้นำทางการเมืองและศาสนา โดยเฉพาะการก่อสร้างและพัฒนาวัดวาอารามต่าง ๆ จนปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ดังความว่า

“...ต่อมาพระนางจามเทวีก็ทรงได้เสวยสุขอยู่ในหริภุญชัย ได้เล็งดูสมณพราหมณ์ทั้งหลายมาโดยตลอด ต่อมาก็ได้สร้างกุศลกรรมเพื่ออนาคตในภายภาคหน้าโดยสร้างวัดวาอาราม วิหาร พระพุทธรูป แก่ภิกษุสงฆ์ ได้แก่อริยัญญกรรมมารามในด้านปาจิณทิศ มาลิวาราม ในด้านมุขแห่งบุพพุตทิศ อาพัทธาราม ในด้านแห่งอุตตทิศ มหาวนาราม ในด้านปัจฉิมทิศ และ มหารัตตาราม ในด้านทักษิณทิศ นอกจากนี้ชาวพระนครก็ได้พากันสร้างกุฎีอารามในระหว่างบ้านและบ้านทั้งหลาย 5000 ตำบล มีวิหาร 2000 มีภิกษุ 5000 ล้วนมีปัญญาปติภาณ เป็นต้นที่ทรงไตรปิฎกมี 500 รูปเป็นประมาณ คนทั้งหลาย 3 คือ มารดาแลบุตรได้พากันยังพระพุทศศาสนาให้รุ่งเรือง...” (พระโพธิ์รังสีเถระ, 2473)

จากพระประวัติของพระนางจามเทวี ทำให้ทราบว่า ระหว่างทางที่พระนางจามเทวีเสด็จขึ้นมาเพื่อจะเข้าสู่นครหริภุญชัย ได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนขุนน้ำทางภาคเหนือตลอดระยะเวลาการเดินทาง เมื่อทรงพักค้างแรมที่ไหน และทรงเห็นว่ามิชุมชนและสถานที่นั้นเหมาะที่สร้างวัดหรือพระเจดีย์เพื่อให้ชาวนิคมชนบทได้มีที่พึ่งหรือยึดเหนี่ยวจิตใจ จะให้เหล่าทหารข้าราชบริพารที่ตามเสด็จช่วยกันสร้างวัดไว้ และเมื่อเสด็จถึงหริภุญชัยนคร ได้โปรดให้สร้างวัดสำคัญขึ้นวัดแรก คือ วัดกู่ละมังกหรือวัดรมณีสถาน ทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดเท่าพระองค์ สร้างพระเจดีย์บรรจุบรมธาตุไว้ วัดกู่ละมังกถือเป็นวัดแห่งแรกที่สร้างขึ้นในนครหริภุญชัย ต่อมาได้

โปรดให้สร้างวัดประจำพระองค์ 5 วัด ประกอบด้วย 1) วัดอรุณนิกรมการาม เป็นพุทธปรการตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันเป็นวัดร้าง 2) วัดมาลวาราม เป็นพุทธปรการตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันคือ วัดสัน ปายาง 3) วัดอาพัทธาราม เป็นพุทธปรการอยู่ทางทิศเหนือ ปัจจุบันคือ วัดพระคง 4) วัดมหานาราม เป็นพุทธปรการอยู่ทางทิศตะวันตก ปัจจุบันคือวัดมหาวัน และ 5) วัดมหาธาตดาราม เป็นพุทธปรการอยู่ทางทิศใต้ ปัจจุบันคือ วัดประตุลี (เทพประวิณ จันทรแรง, 2559) ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระนางจามเทวีเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีบทบาทในการสถาปนาเมืองหริภุญชัย และเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา ทั้งนี้ จากพระประวัติและผลงานของพระนางจามเทวีที่เกี่ยวข้องกับการสร้างศาสนสถาน วัดวาอารามต่าง ๆ ได้ส่งผลให้สถานที่เหล่านั้นกลายเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของจังหวัดลำพูน ที่มีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์และศาสนา

จากความเป็นมาและความสำคัญดังกล่าว บทความวิจัยนี้จะนำเสนอผลการศึกษา เรื่องรูปแบบการพัฒนาวัดเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ โดยมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน รวมทั้งศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการ และเสนอรูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน
- 2) เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการ
- 3) เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ

ระเบียบวิธีวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเอกสาร และการสัมภาษณ์ ร่วมกับการสนทนากลุ่ม เฉพาะ ตามระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

1. ประชากรที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง (Purposive sampling) จาก 5 กลุ่ม ได้แก่ พระมหาเถระและ ผู้ปกครองคณะสงฆ์ เจ้าอาวาสและกรรมการวัด เจ้าหน้าที่และนักวิชาการด้านโบราณคดี นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา และข้าราชการท้องถิ่น รวมทั้งสิ้น 20 รูป/คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) และแบบสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยใช้หลักสี่ปายะ 7 และแนวคิดบูรณาการในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานมีรากฐานอยู่ที่แนวคิด 3E คือ การศึกษา (Education) วิศวกรรม (Engineering) และการบังคับใช้กฎระเบียบ (Enforcement) โดยมีเนื้อหาที่สำคัญ 3 ประเด็น ประกอบไปด้วย นโยบายในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน นโยบายในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการตามหลักสี่ปายะ 7 และรูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ จากนั้นดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โดยหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถาม และวัตถุประสงค์ (Item-Objective Congruence Index : IOC) โดยได้ค่า IOC 0.6 ขึ้นไปทุกข้อ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยเริ่มจากการนำหนังสือขออนุญาตจากวิทยาลัยสงฆ์ลำพูนไปยังกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อนัดสัมภาษณ์ จากนั้นลงพื้นที่ทำการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยบันทึกข้อมูลทั้งในกระดาษและเสียง

พร้อมแจ้งผู้ให้สัมภาษณ์ล่วงหน้า และสุดท้ายจึงนำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความสมบูรณ์ หากไม่ครบถ้วนจะดำเนินการสัมภาษณ์เพิ่มเติมตามความเหมาะสม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการจัดกลุ่มข้อมูล (Data Grouping) สำคัญของเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม จากนั้นจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis Technique) ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานตามคัมภีร์จามเทวีวงศ์ การวิเคราะห์รูปแบบเชิงพุทธบูรณาการ และการเชื่อมโยงข้อมูลเชิงคุณภาพกับปัจจัยพื้นฐานและนโยบายระดับจังหวัด เพื่อเสนอแนวทางการบริหารจัดการวัดในเขตโบราณสถานของจังหวัดลำพูน

ผลการวิจัย

1. รูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน

ผลการศึกษวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน พบว่า การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานมีความสำคัญต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมต้องดำเนินการภายใต้หลักพระธรรมวินัยและหลักการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยมีองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้

1.1 การพัฒนาตามหลักพระธรรมวินัย การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย ซึ่งเน้นความเรียบง่ายและสงบเงียบ การจัดเสนาสนะภายในวัดควรเป็นไปตามหลัก อวาสาสัปปายะ เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมและความเป็นศูนย์กลางทางศาสนา นอกจากนี้ ควรมีการรักษาบริบทดั้งเดิมของวัด เพื่อให้คงไว้ซึ่งคุณค่าและศรัทธาของพุทธศาสนิกชน

1.2 วัดในเขตโบราณสถานต้องมีโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ควรออกแบบให้กลมกลืนกับโบราณสถาน โดยจัดทำ ผังแม่บท เพื่อกำหนดพื้นที่ใช้งานอย่างเป็นระบบ เส้นทางภายในวัดควรเอื้อต่อการเดินชมและรักษาบรรยากาศดั้งเดิม ใช้พลังงานสะอาด เช่น แผงโซลาร์เซลล์ และบริหารจัดการขยะอย่างเป็นระบบ รวมถึงส่งเสริมพื้นที่สีเขียว เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางศาสนาและแหล่งเรียนรู้ที่ยั่งยืน

1.3 การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดในเขตโบราณสถานควรเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ โดยสามารถจัดตั้งศูนย์ข้อมูลโบราณสถาน เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาสำหรับพระสงฆ์และประชาชน นอกจากนี้ ควรมีการใช้เทคโนโลยีมาสนับสนุนการเผยแผ่ศาสนา เช่น การจัดทำ Virtual Tour หรือการจัดทำสื่อดิจิทัลเพื่อการศึกษา

1.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานจะต้องได้รับการสนับสนุนจากชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถานเป็นแนวทางสำคัญ เช่น การจัดกิจกรรมวัด-ชุมชนสัมพันธ์ หรือการฝึกอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับวัด

1.5 การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานควรสอดคล้องกับแนวทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม รวมถึงจัดกิจกรรมที่สนับสนุนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ เช่น การนำชมโบราณสถานโดยผู้เชี่ยวชาญ การจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของวัด

2. รูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการ

แนวทางการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานเชิงพุทธบูรณาการ สามารถดำเนินการโดยใช้ แนวคิด 3E ได้แก่ การศึกษา (Education) วิศวกรรม (Engineering) และการบังคับใช้กฎระเบียบ (Enforcement) ผสานเข้ากับหลักสัปปายะ 7 ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้สถานที่หรือสิ่งแวดล้อมเหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม ได้แก่ อวาสาสัปปายะ (สถานที่เหมาะสม) โคจรสัปปายะ (สถานที่บิณฑบาต), ภัตตสัปปายะ (คำพูดที่เหมาะสม), บุคคลสัปปายะ (บุคคล

ที่ดี), โภชนาสบาย (อาหารที่เหมาะสม), อุตส่าบาย (สภาพอากาศที่ดี) และอิริยาบถส่าบาย (อิริยาบถที่เหมาะสม) โดยแนวทางดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานได้ ดังนี้

2.1 การพัฒนาทางการศึกษา (Education) เพื่อส่งเสริมภัสส่าบายและบุคคลส่าบาย

วัดในเขตโบราณสถานควรเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทางศาสนาและมรดกวัฒนธรรม โดยการเผยแพร่ธรรมะควรจัดทำหลักสูตรธรรมศึกษาที่เหมาะสมกับประชาชนและนักท่องเที่ยว ผสมผสานการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ของวัดเข้ากับคำสอนพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงรากฐานของศาสนาและคุณค่าทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับการใช้เทคโนโลยีในการเผยแพร่ความรู้ เช่น วิดีโอ อินโฟกราฟิก หรือแอปพลิเคชันบนมือถือ นอกจากนี้ควรมีโครงการฝึกอบรมให้พระสงฆ์และเจ้าหน้าที่วัดได้รับความรู้ด้านการบริหารจัดการวัด การสื่อสาร และการบริการนักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถถ่ายทอดความรู้ทางศาสนาและโบราณคดีได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งควรมีการคัดเลือกมัคคุเทศก์หรืออาสาสมัครที่มีความรู้เกี่ยวกับวัดและโบราณสถานให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้การเยี่ยมชมวัดเป็นไปอย่างมีสาระและสร้างความเข้าใจในคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม

2.2 การพัฒนาด้านวิศวกรรม (Engineering) เพื่อส่งเสริมอวาาสส่าบาย โครส่าบาย และอุตส่าบาย

การออกแบบและบูรณะวัดต้องใช้หลักการอนุรักษ์ที่เหมาะสม โดยเลือกวัสดุที่ใกล้เคียงของเดิม เพื่อลดผลกระทบต่อร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ควรนำเทคโนโลยี เช่น 3D Scanning เพื่อสร้างแบบจำลองโบราณสถาน และระบบเซ็นเซอร์เพื่อตรวจวัดแรงสั่นสะเทือนและความชื้น ป้องกันการเสื่อมสภาพของโครงสร้าง การจัดทำผังวัด (Master Plan) ควรกำหนดโซนให้เหมาะสม เช่น พื้นที่ปฏิบัติธรรม พื้นที่นักท่องเที่ยว และพื้นที่ศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อลดผลกระทบซึ่งกันและกัน การออกแบบเส้นทางสัญจรต้องมีความเป็นระเบียบ โดยใช้วัสดุที่ไม่กระทบต่อโบราณสถาน และมีป้ายบอกทางชัดเจน พร้อม QR Code หรือสื่อดิจิทัลเพื่ออธิบายความสำคัญของแต่ละจุด ควรปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม โดยเพิ่มพื้นที่สีเขียวเพื่อลดอุณหภูมิและสร้างบรรยากาศสงบเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม รวมถึงใช้ระบบน้ำหมุนเวียนเพื่อลดผลกระทบต่อระบบนิเวศและรักษาสสมดุลของพื้นที่โบราณสถาน

2.3 การพัฒนาด้านการบังคับใช้กฎระเบียบ (Enforcement) เพื่อส่งเสริมโภชนส่าบาย และอิริยาบถส่าบาย

วัดในเขตโบราณสถานควรมีมาตรการที่เข้มงวดในการควบคุมนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นกับโบราณสถาน โดยควรมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน เช่น ห้ามสัมผัสโบราณวัตถุ ห้ามส่งเสียงดังในบริเวณปฏิบัติธรรม และแต่งกายให้สุภาพ พร้อมทั้งติดตั้งป้ายแนะนำและให้ข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบดังกล่าว ในด้านโภชนส่าบาย ควรมีมาตรฐานด้านอาหารสำหรับพระสงฆ์และผู้ปฏิบัติธรรม โดยเน้นอาหารที่มีความสะอาด ปลอดภัย และปรุงตามหลักโภชนาการ อีกทั้งควรสนับสนุนให้มีการจัดหาวัตถุดิบจากผู้ผลิตในท้องถิ่นที่มีคุณภาพ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและรักษามาตรฐานอาหารให้มีคุณภาพต่อเนื่อง สำหรับอิริยาบถส่าบาย ควรมีการจัดสรรพื้นที่พักผ่อนให้เหมาะสม เช่น ศาลาสำหรับพักผ่อน เส้นทางเดินจงกรม และพื้นที่นั่งสมาธิ เพื่อให้พระสงฆ์และผู้มาปฏิบัติธรรมสามารถใช้สถานที่ได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ควรมีการจัดระเบียบจำนวนนักท่องเที่ยวในแต่ละช่วงเวลา เพื่อป้องกันความแออัดและลดผลกระทบต่อโบราณสถาน

3. รูปแบบการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ

ผลการศึกษาวิจัยและสังเคราะห์ข้อมูล พบว่า การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานจำเป็นต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ โดยคำนึงถึงทั้งการอนุรักษ์ศาสนสถาน การเผยแพร่พระพุทธศาสนา และการสร้างความร่วมมือกับชุมชน ซึ่งจากการสังเคราะห์องค์ความรู้ทั้ง 5 ประการ ได้แก่ 1) หลักพระธรรมวินัยและแนวทางพื้นฐาน 2) การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ในหลายมิติ 3) การพัฒนาและอนุรักษ์ภายใต้กรอบกฎหมายและการวางผังพื้นที่ 4) ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากภายนอก และ 5) ความยั่งยืน ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาประมวลและออกแบบเป็นกระบวนการเชิงปฏิบัติภายใต้ชื่อ โมเดล DEVIVONG อันเป็นกรอบแนวทางเพื่อการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถาน

อย่างมีระบบและยั่งยืน โดยเน้นการเชื่อมโยงระหว่างหลักพระธรรมวินัยกับการจัดการร่วมสมัย เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและผู้ปฏิบัติธรรมในยุคนปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ ประกอบไปด้วย การค้นหาและประเมินสภาพแวดล้อม (D - Discovery), การรวบรวมข้อมูลและศึกษาความเป็นมา (E - Evidence Gathering), การกำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมาย (V - Vision & Goal Setting), การวางแผนพัฒนาแบบองค์รวมและจัดทำแผนปฏิบัติการ (I - Integration & Implementation Planning), การปรับปรุงและบูรณะวัด รวมถึงโบราณสถาน (V - Validation & Renovation), การเผยแพร่และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน (O - Outreach & Public Engagement), การติดตาม ประเมินผล และปรับปรุงต่อเนื่อง (N - Next Steps & Monitoring) และการบังคับใช้และปรับปรุงตามกฎหมาย (G - Governance & Legal Compliance) จึงถูกนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานให้มีความยั่งยืน โดยเน้นทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์ การบูรณะศาสนสถาน และการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน

แนวทางการดำเนินงานตามโมเดลนี้เริ่มต้นจากการสำรวจและประเมินสภาพแวดล้อมของวัด เพื่อตรวจสอบความเสื่อมโทรมของโบราณสถาน และศึกษาภูมิหลังทางศาสนาและวัฒนธรรมของพื้นที่ จากนั้นทำการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีและศาสนา รวมถึงข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา เมื่อมีข้อมูลเพียงพอแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การกำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายของการพัฒนาวัด โดยต้องสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวคิดพุทธบูรณาการ วัดควรได้รับการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม ศูนย์กลางการเรียนรู้ และเป็นสถานที่ที่ส่งเสริมจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมในชุมชน หลังจากกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนแล้ว จะเข้าสู่ขั้นตอน การวางแผนและบูรณาการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกำหนดแนวทางบูรณะและปรับปรุงโบราณสถานให้คงความเป็นเอกลักษณ์เดิม โดยใช้เทคโนโลยี เช่น การสแกนสามมิติ และการจัดทำฐานข้อมูลดิจิทัลเพื่อช่วยอนุรักษ์ วัดควรมีการออกแบบพื้นที่ให้เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางศาสนา ในขั้นตอนของการบูรณะและพัฒนาโบราณสถาน ควรใช้เทคนิคที่เหมาะสมกับโครงสร้างของวัด และต้องคำนึงถึงหลักการอนุรักษ์ทางศิลปวัฒนธรรม ไม่ให้เกิดผลกระทบต่อคุณค่าทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ วัดควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ผ่านการจัดกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม รวมถึงสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน การพัฒนาวัดให้ยั่งยืนต้องมีการติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มั่นใจว่าแนวทางที่ดำเนินการอยู่นั้นส่งผลดีต่อวัด ชุมชน และสังคม รวมถึงต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานอย่างเคร่งครัด

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษา “รูปแบบการพัฒนาวัดเขตโบราณสถานที่น่าปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ” ผู้วิจัยอภิปรายผลการวิจัยในประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. ในด้านการอนุรักษ์โบราณสถานและโครงสร้างทางวัฒนธรรม มีความสอดคล้องกับ งานวิจัยของ ชาญ คณิต อารรณ์ และคณะ (2558) เรื่อง แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการบริหารจัดการโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายโอนภารกิจจากกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม สอดคล้องกับการวิจัยของ พระครูวาปีจันทคุณ และคณะ (2559) เรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดการความรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ด และสอดคล้องกับงานวิจัยของ เทพประวิณ จันทรแรง (2559) เรื่อง ศึกษาสภาพและแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานที่น่าปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ โดยผลการศึกษาที่ได้กล่าวมานี้มีความสอดคล้องในการมุ่งเน้นการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถาน โดยให้ความสำคัญกับการคงสภาพดั้งเดิมและการชะลอความเสื่อมโทรม รวมถึงการพัฒนาให้เหมาะสมต่อการใช้งานในบริบทปัจจุบัน

2. ในด้านการมีส่วนร่วมกับเครือข่ายต่าง ๆ มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ ทิพย์วดี โพธิ์สิทธิพรธณ (2556) เรื่อง ศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ตำนานโบราณสถานวัดเวียงเศรษฐี (ร้าง) ตำบล

หนองแฝก อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สอดคล้องกับการศึกษาของ พระราชวชิรเมธี และคณะ (2557) เรื่อง ศึกษาการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร และมีความสอดคล้องกับของ พระครูวาปีจันทคุณ และคณะ (2559) เรื่อง การศึกษารูปแบบการจัดการความรู้ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ด โดยผลการศึกษาต่างก็ได้มุ่งให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การระดมความคิดเห็น การเรียนรู้จากผู้รู้ท้องถิ่น และการพัฒนากิจกรรมที่ส่งเสริมชุมชน

3. ในด้านการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้ มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ พระราชวชิรเมธี และคณะ (2557) เรื่อง ศึกษาการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร โดยชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาองค์ความรู้ผ่านการบูรณาการกับการศึกษา เช่น การอบรมยุวมัคคุเทศก์ การจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และการใช้เทคโนโลยีในการเผยแพร่ความรู้

4. ในด้านการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ พระครูอรัญชัยธัช (อรัญชัย ธนวิโส) (2561) เรื่อง บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างมรดกทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน โดยเน้นการส่งเสริมโบราณสถานเป็นแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนากิจกรรมและภูมิทัศน์เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว และเน้นการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและประวัติศาสตร์ในลำพูน

5. ในด้านบทบาทพระพุทธศาสนาในการพัฒนา มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ พระมหาอินทร์วงศ์ อิศรภานี (2565) เรื่อง แนวคิดทางด้านพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ และมีความสอดคล้องกับการศึกษาของ เพ็ญพิตรา แสงสุข (2561) เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมจามเทวีวงศ์ โดยมุ่งให้ความสำคัญต่อหลักธรรมและจริยธรรมที่สอดแทรกในกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน เช่น การเชื่อมโยงธรรมะเข้ากับชีวิตประจำวันและการสร้างคุณค่าด้านศีลธรรม

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาวัดเขตโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์เชิงพุทธบูรณาการ” ผู้วิจัยได้องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย คำว่า DEVIVONG ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

โมเดล DEVIVONG เป็นกรอบแนวทางเชิงบูรณาการที่นำมาใช้ในการพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานตามแนวคิดใน คัมภีร์จามเทวีวงศ์ โดยมีรากฐานจากหลักพระธรรมวินัย ซึ่งไม่เพียงเป็นเครื่องชี้นำด้านจริยธรรมและ

พฤติกรรมของคณะสงฆ์ หากยังเป็นหลักการพื้นฐานในการบริหารจัดการกิจการวัดในหลากหลายมิติ อาทิ การศึกษา การปกครอง การเผยแผ่ และการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม วัดจึงมิใช่เพียงสถานที่ทางศาสนา หากแต่เป็นศูนย์กลางของชุมชนและมรดกทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่า ซึ่งการพัฒนาและอนุรักษ์พื้นที่เหล่านี้จำเป็นต้องอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมาย ผังเมือง และการจัดการพื้นที่อย่างเหมาะสม พร้อมทั้งต้องเปิดกว้างต่อความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากชุมชนและภาคีเครือข่ายภายนอก เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทจริง

กระบวนการตามโมเดล DEVIVONG เริ่มต้นด้วยการค้นหาและประเมินสภาพแวดล้อม (Discovery) เพื่อทำความเข้าใจบริบททางกายภาพ ประวัติศาสตร์ และสังคมของวัดแต่ละแห่ง ซึ่งเป็นจุดเริ่มของการนำหลักพระธรรมวินัยมาผสานกับการจัดการพื้นที่และโบราณสถานอย่างเหมาะสม ถัดมาคือ การรวบรวมข้อมูลและศึกษาความเป็นมา (Evidence Gathering) ซึ่งเชื่อมโยงกับหลักวิชาและปัญญาในพุทธศาสนา โดยการสืบค้นประวัติศาสตร์ศิลปกรรม และบทบาทของวัดในแต่ละยุคสมัย ทำให้เกิดความเข้าใจเชิงลึก อันจะนำไปสู่การกำหนดทิศทางที่เหมาะสมในการพัฒนา เมื่อมีความรู้ความเข้าใจเพียงพอแล้ว จึงสามารถกำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมาย (Vision & Goal Setting) ที่ชัดเจนบนพื้นฐานของพระธรรมวินัยและพันธกิจของวัดในฐานะศูนย์กลางของศาสนาและชุมชน โดยวิสัยทัศน์ดังกล่าวจะนำไปสู่ การวางแผนแบบองค์รวมและแผนปฏิบัติการ (Integration & Implementation Planning) ที่ครอบคลุมทั้งด้านกายภาพ เช่น การฟื้นฟูโบราณสถาน การจัดพื้นที่เพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม ตลอดจนด้านจิตใจ เช่น การส่งเสริมการอบรมคุณธรรม และการสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนต่อมา คือ การปรับปรุงและบูรณะ (Validation & Renovation) ซึ่งต้องดำเนินการด้วยความเคารพต่อเจตนารมณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ และอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ละทิ้งหลักธรรมวินัยเป็นแกนในการตัดสินใจ การดำเนินงานในระยะยาวจำเป็นต้องส่งเสริม การมีส่วนร่วมของชุมชน (Outreach & Public Engagement) อย่างจริงจัง เพื่อให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของ ร่วมเรียนรู้ และร่วมรักษาพื้นที่ทางศาสนาและวัฒนธรรมของตนให้ดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระราชภาวนาในจามเทวีวงศ์ที่มุ่งยึดโยงพุทธศาสนากับสังคมท้องถิ่น และในช่วงท้ายของกระบวนการจึงมีการติดตาม ประเมินผล และปรับปรุงต่อเนื่อง (Next Steps & Monitoring) เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การปรับตัว และการรักษามาตรฐานในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยไม่สูญเสียความเป็นธรรมชาติของวัดและโบราณสถาน และสุดท้ายคือการบังคับใช้และปรับปรุงตามกฎหมาย (Governance & Legal Compliance) เพื่อให้การดำเนินงานทุกมิติอยู่ภายใต้ระบบธรรมาภิบาลที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีการประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสม

ดังนั้น โมเดล DEVIVONG จึงมิได้เป็นเพียงขั้นตอนเชิงเทคนิค แต่คือการบูรณาการหลักธรรม พระวินัย ความรู้ทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมือง กฎหมาย และความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเข้าด้วยกัน เพื่อพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานให้เป็นทั้งแหล่งธรรมะ ศูนย์รวมจิตใจของชุมชน และมรดกทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืนตามแนวทางพุทธบูรณาการ

สรุป

การพัฒนาวัดในเขตโบราณสถานมีความสำคัญในการรักษามรดกทางศาสนาและวัฒนธรรม โดยต้องดำเนินการภายใต้หลักพระธรรมวินัยและการอนุรักษ์โบราณสถาน เพื่อรักษาความสมดุลระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ วัดควรมีการออกแบบให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและโบราณสถาน รวมทั้งใช้เทคโนโลยีในการเผยแผ่ศาสนาและศึกษา เช่น Virtual Tour และสื่อดิจิทัล ในด้านการพัฒนาเชิงพุทธบูรณาการ ควรใช้แนวคิด 3E (Education, Engineering, Enforcement) ร่วมกับหลักสัปปายะ 7 เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการปฏิบัติธรรม ทั้งการพัฒนาด้านการศึกษา วิศวกรรม และการบังคับใช้กฎระเบียบ การบูรณะวัด ต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์โครงสร้างเดิมและใช้เทคโนโลยี เช่น 3D Scanning เพื่อลดผลกระทบต่อร่องรอยทางประวัติศาสตร์

วัดควรเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมถึงส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และมี ส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาในรูปแบบเชิงพุทธบูรณาการจำเป็นต้องใช้แนวทาง DEVIVONG ซึ่งเน้นการสำรวจ ประเมินสภาพแวดล้อม การบูรณะตามหลักธรรม และการร่วมมือกับชุมชน เพื่อให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ยั่งยืนและรักษาคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. นโยบายส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน เป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญในลำดับแรก โดยการกำหนด แผนแม่บทที่ครอบคลุมด้านการบูรณะ การฟื้นฟู และการป้องกันความเสื่อมสภาพของโบราณสถาน ทั้งนี้ ควร สนับสนุนงบประมาณเฉพาะกิจสำหรับการดูแลและปรับปรุงวัด พร้อมทั้งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนใน ฐานะผู้ดูแลร่วมกัน

2. นโยบายด้านการศึกษาและสร้างจิตสำนึก ควรบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมในหลักสูตร การศึกษาระดับพื้นฐาน เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ตั้งแต่วัยเยาว์ นอกจากนี้ ควรสนับสนุนกิจกรรมที่ เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชน การจัดทำสื่อการเรียนรู้ในรูปแบบดิจิทัล

3. นโยบายการเพิ่มการเข้าถึงและอำนวยความสะดวก เป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้วัดโบราณสถานตอบโจทย์ กลุ่มคนหลากหลาย เช่น ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และนักท่องเที่ยว การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ทางเดิน ทาง ลาด หรือบันได ควรออกแบบให้ใช้งานสะดวกและปลอดภัย ควบคู่กับการพัฒนาสื่อดิจิทัล เช่น คู่มือการ ท่องเที่ยวออนไลน์ หรือแอปพลิเคชันที่นำเสนอข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวัด

4. การบริหารจัดการและความร่วมมือ ควรจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการวัดโบราณสถานที่มี ตัวแทนจากทุกภาคส่วน ทั้งชุมชน นักวิชาการ คณะสงฆ์ และหน่วยงานรัฐ เพื่อให้การบริหารมีความเป็นระบบ โปร่งใส และยั่งยืน กลไกความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และองค์กรระหว่างประเทศควรได้รับการส่งเสริม เพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์และการพัฒนาวัดอย่างรอบด้าน

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

1. ควรศึกษาเกี่ยวกับเอกลักษณ์และคุณค่าของวัดโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ เพื่อทำ ความเข้าใจในบริบทประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง การวิจัยนี้สามารถช่วยเน้นย้ำความสำคัญของ โบราณสถานในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตและปัจจุบัน

2. ควรศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูโบราณสถาน การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ การวิจัยด้านการ บริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการแบบบูรณาการซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของ คณะสงฆ์ ชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ จะช่วยให้กระบวนการพัฒนาและอนุรักษ์เป็นไปอย่างยั่งยืน

3. ควรศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงวัดโบราณสถานกับการ เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม เช่น การจัดนิทรรศการ การอบรม หรือการทัศนศึกษา การวิจัย ในด้านนี้จะช่วยพัฒนาเครื่องมือหรือกระบวนการที่สามารถปลูกฝังจิตสำนึกอนุรักษ์ให้กับเยาวชนและชุมชน

4. ควรศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและพลังงานสะอาด การวิจัยในด้านการจัดการพื้นที่สีเขียว การปลูกต้นไม้พื้นเมือง และการใช้พลังงานสะอาด เช่น โซลาร์เซลล์ จะช่วยส่งเสริมความสมดุลระหว่างธรรมชาติและโบราณสถาน

5. ควรมีการศึกษาศักยภาพของวัดโบราณสถานในฐานะแหล่งท่องเที่ยว พัฒนากิจกรรมหรือบริการที่ สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของสถานที่ ช่วยเพิ่มมูลค่าให้กับวัดโบราณสถานและส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

- ชาญคณิต อวรรณ, สายกลาง จินดาสุ, ภิญญพันธ์ พจนะลาวัลย์, และเพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. (2558). แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพการบริหารจัดการโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายโอนภารกิจจากกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทิพย์วดี โพธิ์สิทธิพรณ. (2556). การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ตำนานโบราณสถานวัดเวียง เศรษฐี (ร้าง) ตำบลหนองแฝก อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยพาร์อีสเทอร์น*, 7(1), 67-78. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/view/24756>
- เทพประวิณ จันทรแรง. (2559). สภาพและแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานที่ยากูในคัมภีร์จามเทวีวงศ์. *วารสารบัณฑิตวิจัย*, 7(1), 137-138. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/banditvijai/article/view/96477>
- พระครูวาปีจันทคุณ, พระอธิการสมหมาย อตถสิทโธ, พระอธิการวงศ์แก้ว วราโภ, สุทธิพันธ์ อรัญญาวาส, สังเวียรสาผาง, และสนั่น ประเสริฐ. (2559). *รูปแบบการจัดการความรู้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดร้อยเอ็ด*. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <http://mcuir.mcu.ac.th:8080/jspui/handle/123456789/770>
- พระครูอรัญชัยธัช (ธวัชชัย ธนวิโส). (2561). *บทบาทของพระนางจามเทวีในการสร้างมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระโพธิ์รังสีเถระ. (2473). *จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- พระมหาอินทร์วงศ์ อีสสรภาณี. (2565). แนวคิดทางด้านพระพุทธศาสนาที่ยากูในคัมภีร์จามเทวีวงศ์. *วารสารปัญญา*, 29(1), 37-46. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/panya-thjo/article/view/254408>
- พระราชวชิระเมธี (วีระ), อัญชรี กัลปพฤกษ์, สุภิตรา ตันตลารักษ์, และธีรวัฒน์ แสนคำ. (2557). *การพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- เพ็ญพิตรา แสงสุข. (2561). ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ยากูในวรรณกรรมจามเทวีวงศ์. *วารสารจิตวิทยาพุทธศาสตร์ประยุกต์เพื่อสังคม*, 4(2), 229-236. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/human/article/view/165159>